

УДК: 159.923.2

© Нестеренко М.О., 2015 р.

<http://orcid.org/0000-0002-8772-134X>

М.О. Нестеренко
Національний педагогічний університет
імені Г.С. Сковороди, м. Харків

ОСОБЛИВОСТІ СТАВЛЕННЯ ДО СЕБЕ І ДО ПРЕДСТАВНИКІВ РІЗНИХ ГЕНДЕРНИХ ГРУП У ПІДЛІТКІВ, ЯКІ ВИХОВУЮТЬСЯ В ДЕПРИВАЦІЙНИХ УМОВАХ

У статті представлені результати емпіричного дослідження, спрямованого на вивчення особливостей ставлення до себе як представника певного гендеру, а також до представників власного та протилежного гендеру підлітків, які виховуються у закладах інтернатного типу. У ході порівняння результатів, отриманих по групах депривованих підлітків та їх однолітків, які виховуються в умовах родини, визначені особливості ставлень по групі депривованих підлітків в цілому та в залежності від їхньої статевої приналежності.

Ключові слова: гендерна ідентичність, підлітковий вік, депривовані підлітки, ставлення до себе як представника певного гендеру, ставлення до представників різних гендерних груп.

М.А. Нестеренко

ОСОБЕННОСТИ ОТНОШЕНИЯ К СЕБЕ И К ПРЕДСТАВИТЕЛЯМ РАЗНЫХ ГЕНДЕРНЫХ ГРУПП У ПОДРОСТКОВ, КОТОРЫЕ ВОСПИТЫВАЮТСЯ В ДЕПРИВАЦИОННЫХ УСЛОВИЯХ

В статье представлены результаты эмпирического исследования, направленного на изучение особенностей отношения к себе как представителю определенного гендера, а также к представителям собственного и противоположного гендера подростков, которые воспитываются в заведениях интернатного типа. В ходе сравнения результатов, полученных по группам депривированных подростков и их ровесников, воспитывающихся в условиях семьи, определены особенности отношений по группе депривированных подростков в целом и в зависимости от их половой принадлежности.

Ключевые слова: гендерная идентичность, подростковый возраст, депривированные подростки, отношение к себе как представителю определенного гендера, отношение к представителям разных гендерных групп.

M.O. Nesterenko

SPECIFIC ASPECTS OF SELF-ATTITUDE AND ATTITUDE TO REPRESENTATIVES OF DIFFERENT GENDER GROUPS OF THE TEENAGERS BROUGHT UP IN DEPRIVATIONAL CONDITIONS

The article presents the empirical research results oriented to the specific aspects of self-attitude as representative of a specific gender as well as attitude of the representa-

tives of the own and opposite gender of the teenagers brought up in the residential care homes. In the course of the results comparison obtained in the groups of the deprived teenagers and their peers brought up within a family, it has been determined the special aspects of attitudes in the deprived teenagers groups in general and due to their gender identity.

Key words: gender identity, teenage years, deprived teenagers, self-attitude as a specific gender representative, attitude to different gender groups representatives.

Постановка проблеми. В умовах сьогодення, які пов'язані зі складною соціально-економічною ситуацією, військовими діями на території України, різко зростає кількість сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. Діти, що виховуються в освітніх сирітських закладах, позбавлені взірців сімейно-побутових стосунків, у яких відображені поширені в суспільстві форми взаємовідносин жінок і чоловіків у родині, еталонів близького дорослого для наслідування гендерних ролей, що ускладнює процес їхнього становлення як представників певної статі. В результаті до підліткового віку, який вважається кризовим у гендерному розвитку завдяки ресоціалізації, спотворюється процес формування гендерної ідентичності, що може стати підґрунтям соціально-психологічної дезадаптації підлітків. Звідси підвищується актуальність вивчення особливостей гендерної ідентичності та окремих її компонентів у підлітків, які виховуються у деприваційних умовах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У роботах Г.М. Бевз, М.Й. Боришевського [3], Н.І. Буркало, І.В. Ващенко [1], Я.О. Гошовського [2], Л.В. Долинської, Г.С. Улунової [4], О.Б. Кізь [5], Т.Б. Хомуленко [9] та ін. зазначається, що розвиток дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, відбувається нетиповим шляхом і має специфічний зміст, який визначається впливом деприваційних умов виховання та власним суб'єктивним досвідом дитини. Соціально-психологічні складнощі та специфіка режиму депривації зумовлюють викривлення, розмитість уявлень про своє призначення як чоловіка або жінки, деформацію рис маскуліності та фемінності, плутанину та незасвоєння гендерних ролей і обов'язків чоловіків і жінок у сім'ї та суспільстві, труднощі у міжособистісної взаємодії з дорослими та однолітками своєї та протилежної статі, а також складнощі у пристосуванні до реалій гендерних взаємин у суспільстві. Значну роль у викривленні гендерного розвитку підлітків даної соціальної групи відіграє їхнє ставлення до себе як представників певного гендеру, а також до представників власної та протилежної гендерної групи.

Мета статті – визначити специфіку ставлення до себе, а також до представників власної і протилежної гендерних груп у підлітків, які виховуються в деприваційних умовах.

Виклад основного матеріалу. Емпіричне дослідження проводилося на базі Куп'янської спеціальної загальноосвітньої школи-інтернату Харківської обласної ради, Нововодолажської загальноосвітньої школи-інтернату для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування Харківської обласної ради, загальноосвітньої школи I-III ступенів № 20 Харківської міської ради та Харківської гімназії №46 ім. М.В. Ломоносова. У дослідженні брали участь 288 учнів підліткового віку, серед яких 144 підлітки-вихованці шкіл-інтернатів (експериментальна група) і 144 – підлітки, що виховуються у сім'ях (контрольна група). У кожній з цих груп рівною мірою були представлені учні жіночої та чоловічої статі.

Дослідження особливостей ставлення до себе, а також до представників власного і протилежного гендеру у підлітків, які виховуються в деприваційних умовах здійснювалося із використанням методики «Особистісний семантичний диференціал» [7]. Вибір даної методики був зумовлений можливістю отримати дані про суб'єктивні аспекти оцінок та ставлень випробовуваного до себе та інших людей. Процедура проведення «Особистісного семантичного диференціалу» відбувалась за варіантом, описаним у дослідженні Н.Ю. Флотської [8]. Всі випробовувані підлітки в умовах групового обстеження за 7-бальною шкалою оцінювали поняття «Я», «Більшість сучасних чоловіків», «Більшість сучасних жінок» по заданим полярним шкалам (всього 21 шкала), у яких представлені особистісні якості. Обробка даних передбачала застосування класичної трьохфакторної моделі семантичного диференціалу (оцінка, сила, активність). Результати фактору «оцінка» свідчать про рівень самоповаги. Високі значення цього фактору говорять про те, що досліджуваний приймає себе як особистість, схильний усвідомлювати себе як носія позитивних, соціально бажаних характеристик. Низькі значення фактору «оцінка» вказують на критичне ставлення людини до самої себе, її незадоволеність власною поведінкою, рівнем досягнень, особливостями особистості. При використанні методики для виміру ставлення до представників власного та протилежного гендеру фактор «оцінки» інтерпретувався як свідчення рівня привабливості, симпатії, яким характеризується група, що аналізується. При цьому позитивні значення цього фактору відповідають перевазі об'єкту оцінки, негативні – його відторгненню. Другий фактор «сила» свідчить про ставлення до вольових аспектів особистості, як вони усвідомлюються людиною. Високі значення говорять про впевненість у собі, незалежність, схильність розраховувати на власні сили в складних ситуаціях, а низькі значення – про недостатній самоконтроль, залежність від зовнішніх обставин та оцінок. В оцінці інших людей фактор «сили» виявляє ставлення домінування-підпорядкованості, як вони сприймаються

суб'єктом оцінки. Третій фактор «активність» інтерпретується як свідчення екстравертованості особистості. Позитивні значення вказують на високу активність, товариськість, імпульсивність; негативні – на інтровертованість, певну пасивність. В оцінці інших людей відображає міру їхньої активності, товариськості.

Перевірка на нормативність розподілу показників ставлення до себе та представників власної та протилежної гендерної групи у всій вибірці підлітків із інтернатного закладу та учнів із родин була здійснена за допомогою критерію Колмогорова-Смірнова. Відмінності між результатами досліджуваних експериментальної та контрольної груп визначались за допомогою t-критерію Стьюдента та методу однофакторного дисперсійного аналізу.

Порівняння показників позитивності депривованих підлітків і їх однолітків із родин засвідчило, що вихованці інтернатного закладу відмічають більш негативним ставленням до себе та вважають, що вони менш привабливі, сумлінні, добрі, чуйні та чесні, ніж учні, які зростали в умовах повноцінних батьківсько-дитячих взаємин (табл. 1).

Значно нижче й загальна оцінка показника сили у дітей із школи-інтернату, ніж із родин. Депривовані підлітки за цим показником характеризуються більшою залежністю, несамостійністю, невпевненістю у собі, своїх потенціях і можливостях. Відносно показника активності, підлітки із родин вважають себе менш відкритими, діяльними та енергійним, ніж вихованці інтернату.

Аналіз відмінностей усереднених показників позитивності, сили та активності у вихованців школи-інтернату та учнів із родин у залежності від статі показав, що найбільш виражені відмінності реєструються за показниками позитивності та сили. Хлопчики, які виховуються в інтернаті, більш негативно ставляться до себе як представника певного гендеру, ніж їх однолітки із родин. Вони відрізняються більш низькими показниками ставлення до себе за такими характеристиками, як привабливість, сумлінність, справедливість, чесність, сила, рішучість, впевненість, самостійність, відкритість, енергійність, але більш високим показником за метушливістю.

Показники ставлення до себе по групі депривованих дівчат також значно нижчі, ніж у дівчаток із родини. Як стверджує К. Хорні, жінка, що не приймає власну гендерну ідентичність, не може бути гарною матір'ю та дружиною [10]. Вихованки школи-інтернату вважають себе менш чарівними, сумлінними, добрими, приятними, чесними, поступливими, незалежними, діяльними, енергійними, але більш дратівливими, ніж дівчата, які виховуються в умовах родини.

Таблиця 1

Усереднені показники ставлення до себе, представників власної і протилежної статі підлітків у залежності від умов виховання

Показники ставлення		Я		Більшість жінок		Більшість чоловіків	
		ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ
Оцінка		0,93	1,41**	0,73	1,52**	0,72	1,02**
1	Чарівний/Непривабливий	0,62	1,6***	0,73	2,28	1,07	1,33
2	Сумлінний/Безвідповідальний	0,79	1,53**	0,23	1,31	0,39	0,5
3	Добрий/егоїстичний	0,68	1,6***	1,4	1,56***	0,93	1,51
4	Чуйний/черствий	1,05	1,68**	0,59	1,93**	0,48	0,33
5	Справедливий/Несправедливий	1,16	1,81**	1,02	1,45***	0,61	1,32
6	Ворожий/приятний	1,17	0,83	0,77	0,74	0,96	1,15
7	Чесний/нещирий	1,05	1,7**	0,38	1,34***	0,55	1,09*
Сила		0,87	1,25*	0,83	0,74	0,96	1,21**
1	Сильний/слабкий	1,16	1,34	0,74	-0,9**	0,6	1,9***
2	Упертий/поступливий	0,72	1,06	0	0,55	1,61	0,91**
3	Незалежний/залежний	0,88	1,41*	0,13	0,43*	-0,1	1,5***
4	Рішучий/нерішучий	0,91	0,67	1,42	1,46	0,25	1,9***
5	Напружений/Розслаблений	1,12	1,53*	0,72	-0,21	0,94	0,39*
6	Впевнений/непевнений	0,70	1,4***	1,43	1,7	0,87	1,22
7	Самостійний/Несамостійний	0,66	1,5***	0,91	1,27*	0,62	1,21**
Активність		1,05	1,11	0,81	1,32	0,57	0,86
1	Говірливий/мовчазний	1,53	1,62	1,63	2,26**	1,05	1,5*
2	Відкритий/відлюдний	0,74	1,2**	0,73	1,62***	0,36	1,1**
3	Діяльний/пасивний	1,04	1,5	1,16	1,26	0,87	1,13
4	Енергійний/млявий	0,82	1,6***	0,44	1,75***	0,66	1,54**
5	Метушливий/спокійний	0,03	-0,1	0,39	0,23	0,53	0,2**
6	Товариський/нелюдимий	1,53	1,6	1,01	2,08**	0,41	1,4***
7	Дратівливий/Незворушний	0,74	0,24**	0,43	0,01*	0,28	-0,5**

Примітка: * - $p < 0,05$, ** - $p < 0,01$, *** - $p < 0,001$.

Отже, для депривованих підлітків на відміну від їхніх однолітків із родин характерний більш низький рівень самоповаги, негативне ставлення до себе як представника певного гендеру. На нашу думку, розвиток негативного ставлення до себе як представника певного гендеру у підлітків, які виховуються в умовах депривації сімейної взаємодії, зумовлюється неможливістю формування одного з рівнів складної системи ставлення дорослих до них – «безумовної любові» [6], коли дитину сприймають такою, якою вона є, люблять її поза залежності від її реальної поведінки, особистісних особливостей. У депривованих підлітків залишається лише другий рівень, коли його об'єктивно оцінюють (гарно або погано) у різних ситуаціях, а оскільки оцінка вихователів частіше носить негативний характер, то й вони, віддзеркалюючи ці оцінки, починають негативно ста-

витися до себе. Також звужене коло спілкування та часта зміна дорослих в інтернатному закладі розриває безперервність стосунків дитини, поділяючи її життя на частки, ускладнює процес віддзеркалення ставлень до неї значимих інших, що, у свою чергу, призводить до неприйняття себе.

Порівнюючи усереднені показники позитивності, сили та активності ставлення до представників власного та протилежного гендеру у вихованців інтернатного закладу та підлітків із родин, ми помітили низку відмінностей. У депривованих підлітків ставлення до представників власної та протилежної гендерної групи менш позитивне, ніж у їхніх однолітків, які виховуються в родині. Хлопчики зі школи-інтернату характеризують більшість чоловіків, як більш привабливих, добрих, балакучих, метушливих, дратівливих, але менш сумлінних, приязних, сильних, незалежних, рішучих, впевнених, самостійних, відкритих, енергійних, ніж їх однолітки з родин. Жінок хлопці з інтернату характеризують, як більш сильних і дратівливих, але менш привабливих, сумлінних, добрих, чуйних, справедливих, незалежних, рішучих, впевнених, самостійних, діяльних та енергійних, ніж їх ровесники, що виховуються в умовах родини.

Дівчата-вихованки школи-інтернату оцінюють представниць власного гендеру як більш сильних, рішучих, дратівливих, але менш чарівних, сумлінних, чуйних, чесних, незалежних, енергійних, товариських, ніж їх ровесниці, що виховуються у родинах. Більш негативне ставлення у дівчаток із школи-інтернату і до представників протилежної гендерної групи. Вони характеризують більшість чоловіків, як безвідповідальних, слабких, розслаблених, несамостійних, млявих і дратівливих. Разом із тим більш позитивно дівчата, що виховуються в інтернаті, порівняно із ровесницями із родин, характеризують чоловіків за такими якостями, як доброта і відкритість.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Узагальнюючи отримані дані, можливо констатувати, що у підлітків, які виховуються в умовах освітнього інтернатного закладу, спостерігається менш позитивне ставлення до себе як представників певного гендеру, а також до представників власного та протилежного гендеру, що пов'язано із відсутністю в освітніх закладах такого типу адекватних взірців сімейно-побутових стосунків, у яких відображені специфічні форми взаємовідносин жінок і чоловіків у родині, еталонів близького дорослого для наслідування гендерних ролей. Перспективи подальших досліджень ми вбачаємо у вивченні закономірностей становлення гендерної ідентичності підлітків у залежності від терміну їх перебування в інтернатному закладі, специфіки взаємостосунків із однолітками та персоналом інтернатних закладів.

Література

1. Ващенко І.В. Соціально-психологічні особливості статевої ролі ідентифікації підлітків / І.В. Ващенко, Н.І. Буркало // Проблеми сучасної психології: зб. наук. пр. Кам'янець-Подільського нац. ун-ту ім. Івана Огієнка, Ін-ту психології ім. Г.С. Костюка АПН України. — Вип. 11. — Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2011. — С. 55-65.
2. Гошовський Я.О. Ресоціалізація депривованої особистості: [монографія] / Я.О. Гошовський. — Дрогобич: Коло, 2008. — 480 с.
3. Діти державної опіки: проблеми, розвиток, підтримка: навчально-методичний посібник: У 2-х кн. / [Бевз Г.М., Боришевський М.Й., Тарусова Л.І. та ін.]. — К.: Міленіум, 2005. — 286 с.
4. Долинська Л. В. Ускладнене спілкування в учнів шкіл-інтернатів: [навчально-методичний посібник] / Л. В. Долинська, Г.Є. Улунова. — К.: НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2005. — 119 с.
5. Кізь О.Б. Формування психологічної готовності вихованців інтернатних закладів до створення сім'ї: дис. ... канд. психол. наук: спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / О.Б. Кізь. — К., 2003. — 204 с.
6. Лисина М.И. Психическое развитие воспитанников детского дома / М.И. Лисина. — М.: Педагогика, 1990. — 264 с.
7. Райгородский Д.Я. Практическая психодиагностика. Методики и тесты / Д.Я. Райгородский. — Самара: «БАХРАХ», 1998. — 672 с.
8. Флотская Н.Ю. Развитие половой идентичности в онтогенезе: автореф. дис. ... докт. психол. наук.: спец. 19.00.13 «Психология развития, акмеология» / Н.Ю. Флотская. — Санкт-Петербург, 2006. — 47 с.
9. Хомуленко Т.Б. Сучасні проблеми гендерної соціалізації в онтогенезі особистості / Т.Б.Хомуленко // Проблеми загальної та педагогічної психології. Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Сковороди АПН України. — 2004.
10. Хорни К. Женская психология / Хорни К.; пер. с англ. Е.И. Замфира. — СПб.: Восточно-Европейский институт психоанализа, 1993. — 222 с.